

Механізми боротьби з правовим нігілізмом в Україні в контексті євроінтеграційних прагнень

Бортник Н. П.¹, Дубинський І. Ю.²

Опубліковано	Секція	УДК
30.09.2025	Право	340.12:342.7(477)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18939367>

Анотація. У статті досліджено механізми подолання правового нігілізму з урахуванням міжнародного досвіду та специфіки України. Акцент зроблено на оцінці ефективності нормативно-правових, організаційних та освітніх заходів, спрямованих на підвищення правової культури громадян і формування поваги до права як фундаменту суспільного ладу. Наголошено, що боротьба з правовим нігілізмом потребує системного підходу, який інтегрує європейські стандарти та враховує національні особливості. Основними завданнями для України визначено підвищення рівня правової свідомості населення, забезпечення незалежності судової гілки влади, протидію корупції та впровадження цифрових технологій у державному управлінні. Зазначено, що проблема правового нігілізму в Україні має глибокі історичні та соціокультурні корені, зокрема недовіру до інституцій влади, поширену корупцію та низький рівень виконання законів і судових рішень. Водночас, позитивними тенденціями є реформи у сфері судочинства, антикорупційної політики та децентралізації, які сприяють утвердженню верховенства права. Особливу увагу приділено необхідності забезпечення прозорості та підзвітності державних органів, а також рівного застосування законів до всіх громадян незалежно від їхнього статусу. Натомість, зауважено, що лише за умови консолідації зусиль держави, громадянського суспільства та міжнародних партнерів можливо створити умови для формування в Україні суспільства, заснованого на принципах верховенства права і поваги до закону. Це не лише зміцнить демократичні інститути країни, але й сприятиме її сталому розвитку в майбутньому. Зроблено висновок, що для подолання правового нігілізму в Україні необхідно реалізовувати комплексний підхід, що інтегрує міжнародний досвід із врахуванням національних особливостей правової системи. Основними пріоритетами мають стати підвищення правової культури громадян, забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів державної влади, а також посилення

¹ ORCID ID 0000-0002-3030-406X

завідувач кафедри адміністративного та конституційного права факультету Морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, доктор юридичних наук, професор (Миколаїв, Україна)
bnp1969n@gmail.com

² ORCID ID 0000-0002-8174-0291

доцент кафедри морського та господарського права факультету Морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, кандидат юридичних наук, доцент, (Миколаїв, Україна)
igordubinskiy21@gmail.com

механізмів верховенства права. Важливим елементом є створення умов для ефективного функціонування правових інститутів, що сприятиме довірі населення до судової системи та інших державних структур. Лише завдяки системному підходу, що передбачає взаємодію правової освіти, громадського контролю та інституційних реформ, можна досягти істотних змін у правосвідомості суспільства та забезпечити сталий розвиток держави на засадах законності, рівності перед законом і справедливості.

Ключові слова: правовий нігілізм, правова культура, правосвідомість, міжнародний досвід, механізми боротьби з правовим нігілізмом, освітні заходи, нормативно-правові акти.

Mechanisms of fighting legal nihilism in Ukraine in the context of european integration assumptions

Abstract. The article examines the mechanisms for overcoming legal nihilism, taking into account international experience and the specifics of Ukraine. The emphasis is on assessing the effectiveness of regulatory, organizational and educational measures aimed at improving the legal culture of citizens and forming respect for law as the foundation of the social order. It is emphasized that the fight against legal nihilism requires a systematic approach that integrates European standards and takes into account national characteristics. The main tasks for Ukraine are identified as increasing the level of legal awareness of the population, ensuring the independence of the judicial branch of government, combating corruption and introducing digital technologies in public administration. It is noted that the problem of legal nihilism in Ukraine has deep historical and socio-cultural roots, in particular, distrust of government institutions, widespread corruption and a low level of implementation of laws and court decisions. At the same time, positive trends are reforms in the field of justice, anti-corruption policy and decentralization, which contribute to the establishment of the rule of law. Particular attention is paid to the need to ensure transparency and accountability of state bodies, as well as equal application of laws to all citizens regardless of their status. Instead, it is noted that only by consolidating the efforts of the state, civil society and international partners can it be possible to create conditions for the formation of a society in Ukraine based on the principles of the rule of law and respect for the law. This will not only strengthen the country's democratic institutions, but will also contribute to its sustainable development in the future. It is concluded that in order to overcome legal nihilism in Ukraine, it is necessary to implement a comprehensive approach that integrates international experience taking into account the national characteristics of the legal system. The main priorities should be to improve the legal culture of citizens, ensure transparency and openness of the activities of state authorities, as well as strengthen the mechanisms of the rule of law. An important element is the creation of conditions for the effective functioning of legal institutions, which will contribute to the public's trust in the judicial system and other state structures. Only through a systemic approach, which involves the interaction of legal education, public control and institutional reforms, can significant changes be achieved in the legal consciousness of society and ensure the sustainable development of the state on the principles of legality, equality before the law and justice.

Keywords: legal nihilism, legal culture, legal consciousness, international experience, mechanisms for combating legal nihilism, educational measures, regulatory legal acts.

Вступ

Актуальність проблеми. Правовий нігілізм є одним із найсерйозніших викликів, що стоять перед сучасними правовими державами. Цей феномен проявляється у недооцінці або запереченні ролі права в регулюванні суспільних відносин, що, у свою чергу, призводить до порушення принципів верховенства права,

зниження довіри до державних інституцій та деградації правової культури суспільства. Поширення правового нігілізму може мати суттєві негативні наслідки, зокрема сприяти зростанню корупції, підриву демократії та загостренню соціальної напруги.

У боротьбі з правовим нігілізмом важливо враховувати і міжнародний (особливо, європейський) досвід, і національні особливості кожної країни. Правові системи різних держав мають свої специфічні підходи до подолання цього явища, які базуються на історичних, культурних та соціальних передумовах. Водночас існують універсальні механізми, що довели свою ефективність у різних правових системах.

Міжнародний досвід свідчить про те, що ключовими інструментами у протидії правовому нігілізму є підвищення рівня правової освіти, забезпечення прозорості діяльності державних інституцій, створення ефективних механізмів контролю за дотриманням законності та активне залучення громадян до процесів прийняття рішень. Успішні приклади таких ініціатив можна знайти в країнах зі стійкими демократичними традиціями, таких як Швеція, Німеччина чи Канада.

Водночас національні особливості кожної країни визначають специфіку впровадження цих механізмів. В Україні, наприклад, боротьба з правовим нігілізмом набула особливого значення в умовах трансформаційних процесів, пов'язаних із розбудовою демократичної правової держави. Історичний спадок радянської епохи, низький рівень довіри до судової системи та корупція є тими факторами, які ускладнюють цей процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запобігання правовому нігілізму, викорінення причин, що сприяють його виникненню є доволі актуальним у науковому середовищі. До цієї проблематики звертається багато вітчизняних дослідників. З-поміж них варто звернути увагу на праці таких вчених як: В. Демічева, Є. Дергачов, О. Дзьобань, О. Дручек, Д. Єрмоленко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Луцький, Л. Макаренко, Я. Полева, Ю. Цуркан-Сайфуліна, С. Шитий, А. Шульга та ін.

Метою цієї статті є розгляд основних підходів до подолання правового нігілізму в українському суспільстві в умовах реалізації євроінтеграційних прагнень держави.

Результати

Правовий нігілізм є однією з ключових проблем, що впливає на ефективність функціонування правової системи будь-якої держави. Він проявляється у зневажливому ставленні до права, невиконанні правових норм, а також у сумнівах щодо їхньої справедливості та доцільності. Наслідками правового нігілізму можуть бути послаблення верховенства права, зниження довіри до інституцій влади та зростання соціальної напруженості.

Як зазначає М. Черкас, об'єктом нігілістичного заперечення виступає право, однак уявлення про нього в повсякденному житті та науковому середовищі мають суттєві відмінності. У повсякденному розумінні право найчастіше ототожнюється з юридичними нормами або нормативно-правовими актами, які видаються органами державної влади. У науковому ж підході право трактується як суб'єктивні права людини і громадянина, що відображають їхню юридичну свободу та можливості. Окремі концепції також розглядають право як вираження загальноновизнаних юридичних принципів, які формують основу панівної правосвідомості, або ж як систему правових відносин між суб'єктами. Для представників нормативного підходу до розуміння права нігілістичне заперечення обмежується виключно юридичними нормами, не охоплюючи ширші аспекти правової реальності [1, с. 75].

Як зазначає Р. П. Сухацький, форми та інтенсивність прояву нігілізму значною мірою визначаються історичним контекстом, рівнем суспільного розвитку, характером соціальних відносин, соціально-економічними умовами та домінуючими цінностями конкретної епохи. Зокрема, нігілізм, що виникає в умовах тоталітарного суспільства, за

своєю сутністю та наслідками суттєво відрізняється від аналогічних явищ у демократичних державах. Дослідження окремих сфер, таких як мораль, релігія, політика чи право, дозволяє дійти висновку, що кожна з них має свої специфічні причини виникнення нігілізму, різні соціальні наслідки та унікальні форми прояву, які варто розглядати з урахуванням комплексного впливу вказаних факторів [2, с. 181].

Правовий нігілізм виникає через різні причини, серед яких можна виділити історичні, соціальні, економічні та політичні фактори. У багатьох країнах, що пережили періоди авторитаризму або слабкості правової системи, правовий нігілізм стає наслідком відсутності правової культури та недовіри до законодавчої і судової влади. В Україні, наприклад, історичний досвід радянського періоду залишив глибокий відбиток на ставленні громадян до права, що часто сприймалося як інструмент репресій, а не захисту.

На думку В. М. Ільїної, правовий нігілізм може існувати у різних формах, які умовно поділяються на відомчо-адміністративний нігілізм, що проявляється на державному рівні, та масовий нігілізм, характерний для побутового рівня. Відомчо-адміністративний нігілізм виникає у випадках прийняття протиправних нормативно-правових актів, таких як закони, укази, декрети чи постанови, які суперечать основним принципам права або ігнорують права, свободи й законні інтереси громадян та інших суб'єктів правовідносин. Такі дії створюють загрозу правовій системі держави та суспільному порядку, підриваючи довіру до правових механізмів і сприяючи формуванню правової нестабільності [3, с. 22-24].

Масовий правовий нігілізм, вважає вчена, у свою чергу, проявляється у недотриманні правових норм з боку окремих громадян, підприємств чи організацій. Ігнорування законодавчих вимог та підзаконних актів на побутовому рівні спричиняє порушення правопорядку, що виражається у вчиненні адміністративних, цивільних, кримінальних та інших правопорушень. Така поведінка не лише шкодить правовій культурі суспільства, але й посилює загальну тенденцію до знецінення юридичних норм, що є небезпечним для функціонування правової держави [3, с. 22-24].

На думку А. М. Шульги, розвиток правового нігілізму в Україні можна поділити на три основні історичні етапи: перший етап охоплює період, коли Україна перебувала у складі Російської імперії, другий етап пов'язаний із часом існування України як частини Союзу Радянських Соціалістичних Республік, а третій етап стосується пострадянського періоду, коли Україна здобула незалежність і розвивала власну правову систему [4, с. 18].

Науковець зазначає, що тривала практика репресивного управління російським самодержавством, багатовікове існування кріпосного права, класова нерівність у системі правосуддя та значною мірою несправедливе законодавство не сприяли формуванню у широких верств населення поваги до права. У той час як на Заході право традиційно сприймається як природне доповнення до моралі та одна з фундаментальних основ суспільного устрою, в умовах зазначених історичних обставин у Російській імперії відсутність правової культури стала перешкодою для розвитку правової свідомості та суспільної довіри до правових інститутів [4, с. 18].

На думку С. І. Куксенко, основна проблема правового нігілізму в Україні полягає у недостатньо сформованій правосвідомості та правовій культурі громадян, а також у невизнанні права як соціальної цінності, нехтуванні законами та недотриманні соціального порядку певною частиною населення. Це явище виступає серйозною перешкодою на шляху до побудови правової держави та реалізації євроінтеграційних прагнень країни. Правовий нігілізм має складну природу, зумовлену історичними, політико-правовими, ментальними особливостями розвитку суспільства, а також станом його духовності. Сучасні чинники, що сприяють поширенню цього явища, можна класифікувати на економічні, соціальні, ідеологічні, політичні та юридично-

правові. Інертність суспільної свідомості та прояви правового нігілізму створюють значні труднощі у впровадженні європейських цінностей, таких як повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та дотримання прав людини [5, с. 30].

Варто підкреслити, що у світі існує низка підходів до подолання правового нігілізму, які можна умовно поділити на освітні, інституційні та соціально-економічні. Передусім, доречно звернути увагу на освітні механізми. Необхідно вказати, що підвищення рівня правової культури населення є одним із найефективніших способів зменшення правового нігілізму. У таких країнах, як Німеччина, Франція та Швеція, велика увага приділяється правовій освіті ще з раннього віку. Шкільна програма включає дисципліни, що знайомлять дітей із основами права, конституційними принципами та правами людини.

Наприклад, у Фінляндії освітня система спрямована на формування у молоді критичного мислення та поваги до закону через інтерактивні методи навчання. Важливу роль відіграють також громадські організації, які проводять просвітницькі кампанії серед дорослого населення.

Не менш важливими є інституційні механізми. У цьому контексті варто підкреслити, що сильні та незалежні інституції є основою боротьби з правовим нігілізмом. Так, досвід США та Великої Британії свідчить про те, що прозорість і підзвітність судової системи сприяють підвищенню довіри громадян до права.

Натомість, у багатьох країнах Європейського Союзу функціонують антикорупційні органи, які мають широкі повноваження щодо виявлення та запобігання порушенням законодавства. Наприклад, у Румунії Національний антикорупційний директорат (DNA) за останні роки суттєво знизив рівень корупції серед державних службовців, що позитивно вплинуло на сприйняття права громадянами [6].

Водночас, вагоме місце займають соціально-економічні механізми. Доречно вказати, що боротьба з бідністю та нерівністю також є важливим аспектом подолання правового нігілізму. У країнах Скандинавії високий рівень соціального захисту забезпечує громадянам доступ до основних благ і послуг, що сприяє формуванню довіри до держави та її законів.

Важливим елементом є також забезпечення рівності перед законом. У Канаді діє система безкоштовної юридичної допомоги для малозабезпечених верств населення, що дозволяє кожному громадянину захищати свої права незалежно від фінансового стану.

Необхідно погодитися з думкою М. В. Поваленої, І. В. Здреник та Н. В. Мельник стосовно того, що існування правового нігілізму в державі негативно впливає на безпеку життєдіяльності населення та знижує міжнародний авторитет країни. Високий рівень правового нігілізму може стати передумовою до погіршення криміногенної ситуації та зростання кількості злочинів. Крім того, це явище суттєво ускладнює процес формування європейських цінностей в Україні та створює перешкоди для реалізації євроінтеграційного курсу. Україна протягом тривалого часу докладає значних зусиль для набуття статусу рівноправного члена Європейського Союзу, що стало особливо помітним після офіційного отримання статусу країни-кандидата на вступ до ЄС 23 червня 2022 року. Цей статус зобов'язує як державні органи, так і громадян до впровадження суттєвих реформ, спрямованих на зміцнення верховенства права. Однак наявність правового нігілізму, що виражається у зневазі до права, його слабкому авторитеті та неспроможності виступати ефективним регулятором суспільних відносин, значно ускладнює реалізацію цих завдань і знижує шанси України на повноправне членство в Європейському Союзі [7, с. 45-46].

В Україні проблема правового нігілізму залишається актуальною через низку

історичних та сучасних викликів. Серед основних причин можна виділити: низький рівень довіри до судової системи; поширеність корупції; недостатню правову освіту населення; слабкість інститутів громадянського суспільства.

Водночас Україна має значний потенціал для подолання цієї проблеми завдяки реформам у сфері правосуддя та активній участі громадських організацій у просуванні верховенства права.

Так, одним із ключових напрямів боротьби з правовим нігілізмом є забезпечення незалежності судів та підвищення їхньої ефективності. У 2016 році в Україні була розпочата судова реформа, яка передбачала створення Вищого антикорупційного суду (ВАКС) [8]. Його діяльність спрямована на розгляд справ, пов'язаних із високопосадовою корупцією. Хоча результати цієї реформи поки що неоднозначні, її реалізація є важливим кроком у зміцненні довіри громадян до судової системи.

Ще одним важливим аспектом є інтеграція правових знань у систему освіти. В Україні вже діють ініціативи щодо популяризації права серед молоді, такі як Всеукраїнський тиждень права чи освітні проекти від Міністерства юстиції [9]. Проте необхідно посилити акцент на практичних аспектах застосування права в повсякденному житті.

Особливе місце у цьому процесі має бути відведено ролі громадянського суспільства. Адже громадські організації відіграють важливу роль у боротьбі з правовим нігілізмом в Україні. Наприклад, організації на кшталт Transparency International активно працюють над викриттям корупційних схем і проведенням антикорупційних кампаній. Також важливими є ініціативи, спрямовані на захист прав людини та підтримку вразливих груп населення.

Ще один аспект протидії правовому нігілізму лежить у площині цифровізації державних послуг. Впровадження електронного урядування є ще одним ефективним механізмом боротьби з правовим нігілізмом. Платформи на кшталт «Дія» спрощують доступ громадян до адміністративних послуг і мінімізують ризик корупції. Це сприяє формуванню прозорих відносин між державою та суспільством.

Висновки

Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що правовий нігілізм залишається одним із ключових викликів сучасного суспільства, оскільки він підриває основи правопорядку, довіри до державних інституцій та ефективність правової системи. У статті було розглянуто механізми боротьби з цим явищем, які застосовуються у міжнародній практиці, а також проаналізовано національні особливості подолання правового нігілізму в Україні. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

По-перше, аналіз міжнародного досвіду боротьби з правовим нігілізмом свідчить, що найбільш ефективними є комплексні підходи, які поєднують освітні, правозастосовні та соціально-психологічні механізми. Зокрема, у країнах Європейського Союзу значна увага приділяється підвищенню правової культури громадян через освітні програми, спрямовані на формування поваги до закону та прав людини. Успішна практика таких країн, як Німеччина та Швеція, демонструє важливість послідовного впровадження правових реформ, що супроводжуються прозорістю діяльності державних органів.

По-друге, в Україні проблема правового нігілізму має глибокі історичні та соціокультурні корені, пов'язані з недовірою до державних інституцій, корупцією та низьким рівнем правової культури населення. Особливої уваги потребує проблема невиконання законів і судових рішень, що сприяє поширенню правового нігілізму серед громадян. Водночас позитивними кроками є поступове впровадження реформ у сфері судочинства, антикорупційної політики та децентралізації, що сприяють

зміцненню верховенства права.

По-третє, необхідно підкреслити, що одним із найважливіших механізмів боротьби з правовим нігілізмом є правова освіта. Формування правосвідомості починається з раннього віку і має бути інтегрованим у систему шкільної та вищої освіти. У цьому контексті важливо забезпечити якісне викладання основ права, а також проводити просвітницькі кампанії для дорослого населення. В Україні необхідно розробити національну стратегію підвищення правової культури, яка враховуватиме сучасні виклики та суспільні потреби.

По-четверте, важливо пам'ятати, що важливою складовою боротьби з правовим нігілізмом є забезпечення прозорості та підзвітності державних органів. Громадяни повинні бачити, що закони застосовуються однаково до всіх, незалежно від соціального статусу чи політичного впливу. У цьому аспекті Україна має вдосконалювати механізми контролю за діяльністю органів влади та посилювати відповідальність посадових осіб за порушення законодавства.

Нарешті, по-п'яте, необхідно наголосити на тому, що ефективна боротьба з правовим нігілізмом можлива лише за умов співпраці між державними органами, громадянським суспільством, міжнародними організаціями та науковою спільнотою. Такий підхід дозволяє об'єднати ресурси та експертизу різних суб'єктів для досягнення спільної мети – зміцнення верховенства права.

Отож, для подолання правового нігілізму в Україні необхідно впроваджувати комплексні заходи, які поєднують міжнародний досвід із врахуванням національних особливостей. Пріоритетними напрямками є підвищення рівня правової культури населення, забезпечення прозорості діяльності державних органів і посилення верховенства права. Лише за умов системного підходу можна досягти реальних змін і забезпечити стійкий розвиток суспільства на засадах законності та справедливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черкас М. Витоки правового нігілізму та його вплив на цінність права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 73–80.
2. Сухацький Р. П. Проблема правового нігілізму та його вплив на розвиток сучасного суспільства. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2025. № 1 (87). С. 180–184.
3. Льїна В. М., наук. кер. М. К. Подберезський. Правовий нігілізм як антипод правової свідомості і правової культури. *Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти*: зб. тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (Суми, 21–22 грудня 2007 р.); Українська академія банківської справи Національного банку України. Суми, 2007. С. 22–24.
4. Шульга А. М. Правовий нігілізм: український досвід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 16–22.
5. Куксенко С. І. Правовий нігілізм як одна з перешкод європейської інтеграції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. № 35. Т. 1. С. 28–31.
6. Direcția Națională Anticorupție URL: https://ro.wikipedia.org/wiki/Direc%C8%9Bia_Na%C8%9Bional%C4%83_Anticorup%C8%9Bie
7. Повалена М. В., Здреник І. В., Мельник Н. В. Існування правового нігілізму як фактору порушення основоположних прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 44–47.
8. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7 червня 2018 року № 2447-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 24. Ст. 212.

9. Інформація з сайту. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/nezabarom-v-ukrayini-startuye-vseukrayinskij-tizhden-prava>
10. Гарасимків Л. І. До питання нормативно-правового забезпечення гендерної рівності в трудових правовідносинах в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 86: ч. 3. С. 16–22.
11. Глиняна К. Забезпечення гендерної рівності в сімейних правовідносинах: національний та міжнародний досвід. *Юридичний вісник*. 2025. Вип. 1. С. 180–187.